

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора
Шахова Володимира Івановича про дисертаційну працю
Габрусєвої Наталії Валеріївни «Формування професійної
відповідальності студентів технічних університетів у процесі
вивчення суспільних дисциплін», подану на здобуття ступеня доктора
філософії зі спеціальності 015 Професійна освіта**

Ступінь актуальності обраної теми. Виконане дослідження беззаперечно затребуване сьогодні і є відповіддю на виклики часу, оскільки наявна тенденція глобальної експансії техніки (йдеться про четверту промислову революцію, яка характеризується злиттям технологій та стиранням граней між фізичними, цифровими та біологічними сферами) потребує розробки конкретних практичних заходів щодо оцінки перспектив її розвитку і напрямів подальших дій. Провідні світові науковці, бізнесмени, підприємці, які є потенційними працедавцями для сьогоднішніх студентів, актуалізують питання про можливі наслідки експансії техніки.

Тому актуальним у підготовці фахівців технічного профілю є формування професійної відповідальності за результати впровадження інновацій, розуміння глобальних суспільних процесів, які на теперішній час відбуваються в світі.

Зважаючи на викладене вище, дослідження Габрусєвої Наталії Валеріївни «Формування професійної відповідальності студентів технічних університетів у процесі вивчення суспільних дисциплін», є актуальним і своєчасним.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Грунтовне вивчення джерельної бази (194 найменування рідною та іноземними мовами), яке здійснила здобувачка, дали їй змогу достатньо переконливо висвітлити педагогічні аспекти досліджуваної проблеми; розкрити наукові підходи та уточнити зміст понять «відповідальність», «професійна відповідальність», «професійна відповідальність інженера», «формування професійної відповідальності. Це надає верифіковані підстави його автору констатувати, що професійна відповідальність визначається комплексом професійно значущих якостей, на ступінь вираженості яких впливають зовнішні умови та обставини, зокрема, стресогенні чинники, ступінь ризику. Вони взаємопов'язані та можуть розглядатись тільки в дії конкретної особистості відповідно до визначеної професійної ситуації в чітко визначених об'єктивних умовах.

Уточнено визначення професійної відповідальності, яке представлено як вище, інтегративне, динамічне, професійно значуще утворення, сформоване на основі суспільно значимих орієнтирів, що забезпечує в умовах вибору внутрішню самостійність, відносну незалежність особистості від зовнішніх умов й оптимальну організацію та самоорганізацію професійної діяльності. З'ясовано основні компоненти внутрішньої структури професійної відповідальності

студентів технічних спеціальностей – когнітивний, емоційний, мотиваційний та поведінковий, які на індивідуальному рівні визначаються професійно значущими якостями і контекстами розуміння суб'єктом міри своєї відповідальності у професійній сфері та об'єктивними умовами й обставинами, в яких відбувається професійна дія.

Обґрунтовано необхідність використання фронестичного підходу в професійній підготовці студентів технічних університетів для формування етично орієнтованих компетенцій, визначених у затверджених Міністерством освіти і науки України Стандартах спеціальностей. Фронестичний підхід у професійній підготовці визначено як сукупність організаційно-педагогічних, психолого-педагогічних і педагогічно-методичних впливів, спрямованих на формування інтегральної та загальних компетенцій з урахуванням специфіки етичного знання: суб'єктивною та контекстною професійною дією, визначеною суспільно значущими орієнтирами. Сформульовано основні принципи застосування фронестичного підходу у формуванні професійної відповідальності студентів технічних університетів:

Визначено роль та педагогічний потенціал й уточнено функції суспільних дисциплін у контексті формування інтегральної та загальних компетенцій, зокрема професійної відповідальності майбутніх фахівців технічного профілю.

Виявлено сукупність педагогічних умов як основу обґрунтування структурно-функціональної моделі, до яких належать: формування професійної відповідальності майбутніх фахівців технічного профілю у процесі вивчення суспільних дисциплін, до яких належать: реалізація міждисциплінарних зв'язків суспільних дисциплін для формування здатності співвідносити власну відповідальну поведінку із суспільно значущими орієнтирами, застосування контекстного навчання у процесі вивчення суспільних дисциплін, системний моніторинг процесу формування професійної відповідальності засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Здійснений Н. В. Габрусевою системний аналіз наукових джерел став підґрунтям для визначення методологічних засад дослідження; дав змогу уточнити базові поняття, їх взаємозв'язки та взаємозумовленість.

Одержанню достовірних й обґрунтованих результатів сприяло застосування комплексу теоретичних й емпіричних методів наукового дослідження.

Не викликають сумніву висновки та рекомендації, викладені у дисертації, оскільки вони були опрацьовані з урахуванням вимог фронестичного (як провідного) та системного, інтегративного, синергетичного компетентнісного, (як супідрядних) підходів до вирішення проблеми дослідження.

Загалом рецензована наукова праця відтворює цілісну картину формування професійної відповідальності студентів технічних університетів у процесі вивчення суспільних дисциплін.

Дисертацію написано на належному науковому рівні. Здобувачка володіє теорією проблеми і методами її дослідження. Позитивне враження справляє оформлення роботи, уміщені в ній додатки.

Рівень апробації результатів дослідження є також достатнім і підтверджується участю дисертантки в науково-практичних конференціях різного рівня.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій.

Достовірність і новизна результатів проведеного дослідження забезпечені методологічною обґрунтованістю його вихідних позицій, застосуванням комплексу різноманітних взаємодоповнювальних методів, адекватних предмету, меті та завданням дослідження, оптимальною тривалістю дослідної роботи, об'єктивним аналізом здобутих результатів.

Дисертанткою теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічну модель формування професійної відповідальності студентів технічних університетів у процесі вивчення суспільних дисциплін, (структурно-функціональними компонентами якої є такі блоки: цільовий, в якому представлено визначені суспільним замовленням мету та підходи до її втілення в умовах технічного університету; змістово-процесуальний, який уміщує зміст суспільних дисциплін, педагогічні умови формування професійної відповідальності та процес їх реалізації на теоретичному та практичному рівнях, форми, методи, прийоми навчання і способи педагогічного впливу; діагностико-результативний, що передбачає системний моніторинг індивідуальних особливостей професійно відповідальної поведінки студентів та зовнішніх обставин як важливу педагогічну умову та інструмент діагностики; визначено сукупність педагогічних умов, створення яких забезпечує ефективність розгортання педагогічної моделі в освітньому процесі технічного університету (реалізація міждисциплінарних зв'язків суспільних дисциплін для формування здатності співвідносити власну відповідальну поведінку із суспільно значущими орієнтирами, застосування контекстного навчання у процесі вивчення суспільних дисциплін, системний моніторинг процесу формування професійної відповідальності засобами інформаційно-комунікаційних технологій;

Завдяки дослідженню Н. В. Габрусевої подальшого розвитку набули теоретико-методологічні основи формування професійної відповідальності студентів технічних університетів під час вивчення суспільних дисциплін.

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробці й апробації методики діагностики сформованості професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей, дистанційного курсу «Професійна відповідальність фахівця технічного профілю в сучасних умовах» та методичних рекомендацій до його вивчення. Зміст і результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для розроблення компонентів освітніх програм підготовки майбутніх фахівців технічного профілю, у практиці формування інтегральної та загальних етично визначених компетенцій студентів закладів вищої технічної освіти, а також для створення навчально-методичного забезпечення суспільних дисциплін.

Обґрунтовані в дисертації теоретичні положення й висновки, а також експериментальний матеріал можуть бути застосовані для подальших досліджень проблеми професійної відповідальності майбутніх фахівців

технічного профілю, розроблення підручників, навчальних посібників для студентів, слугувати основою для внесення змін до освітніх програм із суспільних дисциплін ЗВО.

Достовірність результатів не викликає сумнівів, забезпечена комплексною дослідною методологією, широким використанням кількісних методів, усебічною апробацією здобутків на науково-комунікаційних заходах.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях. Основні науково-теоретичні положення й результати дослідження Н. В. Габрусєвої висвітлено в 13 публікаціях автора, із них 1 – стаття (у співавторстві) у періодичному науковому виданні, проіндексованому в базі даних Scopus, 3 одноосібні та 1 у співавторстві статті – у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України, 1 стаття у міжнародному науковому журналі, одна методична розробка, 7 – тез у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій.

Наукові положення, висновки та рекомендації достатньо повно представлено в означених друкованих працях.

Основний текст дисертації представлено у вступі, трьох розділах, висновках до кожного розділу, загальних висновках, списку використаних джерел, списку використаних джерел 194 найменування (із них 152 кирилицею і 42 латиницею), одинадцяти додатках (обсяг – 61 сторінка).

У Вступі дисертації чітко окреслено методологічний апарат дослідження, наведені положення – мета, завдання, об'єкт, предмет, етапи дослідження, узгоджені між собою, що витримується дисертанткою і під час викладення основного змісту дослідження. Зауважимо лише, що варто було б розширити обсяг опису практичної значущості роботи.

У першому розділі на підставі аналізу трактування понять «відповідальність», «соціальна відповідальність» та «професійна відповідальність» означено специфіку професійної відповідальності фахівця технічного профілю щодо родових понять – «відповідальність», «соціальна відповідальність», «професійна відповідальність». З'ясовано основні компоненти внутрішньої структури професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей. Обґрунтовано необхідність використання фронестичного підходу в професійній підготовці студентів технічних університетів для формування етично орієнтованих компетенцій, визначених у затверджених Міністерством освіти і науки України Стандартах спеціальностей.

У другому розділі здійснено пошук науково-теоретичного та практичного інструментарію, за допомогою якого авторкою змодельовано та обґрунтовано процес формування професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей у процесі вивчення суспільних дисциплін.

Елемент теоретичної новизни втілюється у виявленні й аналізові створення педагогічних умов професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей у процесі вивчення суспільних дисциплін: реалізація міждисциплінарних зв'язків суспільних дисциплін для формування здатності співвідносити власну відповідальну поведінку із суспільно значущими орієнтирами, застосування контекстного навчання у процесі вивчення

суспільних дисциплін, системний моніторинг процесу формування професійної відповідальності засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Для оптимального змістовного наповнення схематична модель, що представлена на сторінці 113 дисертаційної праці, представлена сукупністю цільового, змістово-процесуального та діагностико-результативного блоків через взаємозв'язки між основними структурними елементами: суспільним замовленням, яке визначає мету та підходи до її реалізації; виведеними та обґрунтованими на основі фронестичного підходу педагогічними умовами формування професійної відповідальності на теоретичному та практичному рівнях; системним моніторингом процесу формування професійної відповідальності засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Детальний опис провідних форм, методів і прийомів навчальної роботи в межах кожного етапу розгортання моделі дав змогу авторці створити відповідне теоретичне забезпечення й надав підстави для практичної перевірки дієвості запропонованої педагогічної моделі формування професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей у процесі вивчення суспільних дисциплін.

У дисертації на підставі теоретичних узагальнень описано дослідницько-експериментальну роботу, у ході якої перевірялася ефективність запропонованої педагогічної моделі формування професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей у процесі вивчення суспільних дисциплін, та відповідних їй педагогічних умов. Практичним діям передувало визначення критеріїв та показників сформованості досліджуваного феномена.

З урахуванням виокремлених професійно значущих якостей та контекстів як основних критеріїв і показників сформованості професійної відповідальності розроблена і впроваджена програма експериментального дослідження педагогічних умов формування професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей у процесі вивчення дисциплін суспільного циклу.

Наголошено на тому, що ефективне формування професійної відповідальності студентів у процесі вивчення суспільних дисциплін можливе за певних умов.

Перша педагогічна умова – реалізація міждисциплінарних зв'язків суспільних дисциплін для формування здатності співвідносити власну відповідальну поведінку із суспільно значущими орієнтирами. При цьому морально-етичні орієнтири забезпечуються дисциплінами «Філософія» та «Психологія»; нормативно-правові та ідеологічні – курсами «Основи права» та «Демократія: від теорії до практики»; становлення історичних орієнтирів забезпечується курсом «Історія та культура України».

Друга педагогічна умова – застосування контекстного навчання, при якому під час вивчення дисциплін суспільного циклу – забезпечується реалізацією низки підходів: проблемно-орієнтоване навчання, пріоритетним методом якого відповідно до фронестичного підходу визначається кейс-стаді; кооперативне навчання за алгоритмами простих структур; навчання на основі виконання групових та індивідуальних проєктів; громадське (суспільно орієнтоване) навчання та навчання на змодельованому робочому місці.

Третя педагогічна умова – системний моніторинг процесу формування професійної відповідальності засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Передбачає постійне спостереження за зовнішніми умовами та індивідуальними особливостями суб'єктів педагогічного процесу, фіксацію показників сформованості професійної відповідальності: 1) загального показника професійної відповідальності за професійно значущими якостями; 2) визначення контекстів розуміння студентами змісту поняття «професійна відповідальність».

Підбиття підсумків дослідницької роботи засвідчило суттєвий позитивний результат в експериментальній групі, в якій упроваджувались визначені педагогічні умови формування професійної відповідальності у процесі вивчення дисциплін суспільного циклу. Зростання показників відбулось як порівняно з діагностичним дослідженням та результатами контрольної групи, так і порівняно з даними, отриманими в цій же експериментальній групі під час констатувального дослідження, що підтвердило ефективність реалізації педагогічної моделі формування професійної відповідальності в процесі вивчення дисциплін суспільного циклу.

У дослідницькому етапі дисертаційного дослідження відмічаємо ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, адже їхня достовірність і новизна підтверджуються конкретним змістом і результатами експерименту.

У Висновках представлено й охарактеризовано результати здійсненого дослідження, обґрунтовано значущість питань, які вивчалися, для можливого їх використання в діяльності всіх, хто долучений до формування професійної відповідальності студентів у процесі вивчення дисциплін суспільного циклу. Спрогнозовано наукові проблеми, які можуть стати предметом наступних досліджень.

Слід також наголосити, що представлені науково-методичні матеріали Додатків суттєво підвищують практичну цінність результатів дослідження. Особливу увагу на себе звертають авторські діагностичні матеріали, які дають можливість здійснення якісної та кількісної оцінки досліджуваного явища та статистичної обробки результатів дослідження.

У мовностилістичному оформленні дисертації враховано особливості наукового стилю мовлення. Чітку логічну структурованість роботи забезпечують лаконічні висновки й узагальнення, систематизація матеріалу в таблицях після окремих масивів інформації.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертантом результатів, слід відмітити деякі дискусійні положення, а також висловити окремі побажання і зауваження:

1. Як було зазначено вище, тема рецензованого дослідження є безумовно актуальною, про що свідчить ретельний бібліографічний аналіз проблеми, водночас посилюють актуальність будь якого дослідження і чітко виокремлені проблеми, які потребують вирішення. На нашу думку,

представлений дослідником перелік таких проблем є дещо розмитим і не відображає повною мірою нагальності й глибини досліджуваного феномену.

2. Дещо некоректною, на нашу думку, є спроба віднести до категорії підходів: «проблемно-орієнтоване навчання; кооперативне навчання за алгоритмами простих структур; навчання на основі виконання групових та індивідуальних проєктів; громадське (суспільно орієнтоване) навчання та навчання на змодельованому робочому місці», які традиційно відносять або ж до методів, або ж до організаційних форм навчання.

3. У дисертації (п. 1.3) авторка доволі докладно схарактеризувала роль суспільних дисциплін у професійній підготовці інженера та у формуванні професійної відповідальності. Однак, оскільки формування досліджуваної якості у студентів значною мірою залежить від змісту та організації освітнього процесу, доцільно було б представити у дисертації аналіз змісту сучасних навчальних планів і програм суспільних дисциплін у вітчизняних технічних ЗВО.

4. Позитивно оцінюючи представлені автором у п.2.3. систему моніторингу за формуванням компетенцій, результатів та наслідків навчання засобами ІКТ формування професійної відповідальності студентів, зокрема у Тернопільському національному технічному університеті імені Івана Пулюя, водночас вважаємо, що в умовах пандемії COVID-19, а також війни в Україні варто було більше уваги приділити тим технологіям і методикам, які адаптовані до застосування в умовах змішаного та дистанційного навчання й спрямовані саме на процес формування таких компетенцій, а не тільки системний моніторинг за формуванням компетенцій, результатів та наслідків навчання.

5. Відзначаючи в цілому досить високий мовно-стилістичний рівень оформлення матеріалів дисертаційної роботи, хочемо вказати на її окремі граматичні та стилістичні огріхи, зокрема, замість «суспільно-значимі орієнтири», правильним буде «суспільно значущі орієнтири» (с.с. 34, 44, 52, 54, 55, 56, 90); замість «напрямків», потрібно - «напрямів» (с.94); «підхід ... являється», а потрібно «підхід...є» (с.53); замість «модель ... являється інструментарієм», потрібно –«модель ... є інструментарієм» (с.114).

Загальний висновок. Аналіз дисертації та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження Габрусєвої Наталії Валеріївни «Формування професійної відповідальності студентів технічних університетів у процесі вивчення суспільних дисциплін» є завершеним, цілісним, самостійним науковим дослідженням, яке має наукову новизну, теоретичне та практичне значення. У роботі отримано нові науково обґрунтовані результати, які дали змогу авторці здійснити комплексне вирішення важливого актуального наукового завдання з теорії і методики професійної освіти.

Ураховуючи актуальність, новизну, значущість результатів дослідження для педагогічної науки в цілому та теорії професійної освіти зокрема, рецензована робота заслуговує на позитивну оцінку. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам, визначеним наказом МОН України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 р. № 40, і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової

спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого КМУ від 12.01.2022 р. № 44, а Габрусєва Наталія Валеріївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 01 Освіта / Педагогіка зі спеціальності 015 Професійна освіта.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри психології та соціальної роботи

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

В. І. Шахов

В. І. Шахов

